

talnome tkivu. Ovim će se izdanjem neprijeporno iskazati trajna počast svima onima koji su se našli u raljama nezaboravljenoga egzoda, pri čemu se mnogi nisu uspjeli othrvati smrtnoj pogibelji, stoga će nedvojbeno naći brojne poklonike među proučavateljima turbulentnih epizoda u istarskoj prošlosti, ali i među čitateljima zainteresiranima za otkrivanje nedovoljno poznatih ulomaka iz potresne svakodnevice svojih predaka.

Samanta Paronić

Samanta Paronić, *Logori smrti. Potresna stvarnost barbanskih i proštinskih „evakuiraca“ (1914. – 1918.)*, Pula: Gea Idea, 2015., 116 str.

U izdanju kuće Gea Idea 2015. je godine objavljen prvijenac mlade istarske povjesničarke Samante Paronić *Logori smrti. Potresna stvarnost barbanskih i proštinskih „evakuiraca“ (1914. – 1918.)*. Opsegom na 116 stranica, knjiga je podijeljena na deset poglavlja te zaključak, popis izvora i literature. Iako nisu neophodni, ipak nedostaju kazala imena i geografskih pojmova.

Efektan podnaslov čitatelju sugerira da se tema odnosi prije svega na barbanske i proštinske evakuirce, koji su svibnja 1915. zajedno s ostalim žiteljima južne Istre (žene, djeca i starci, ukupno oko 60.000 civila) morali prisilno, uslijed ratnih zbivanja, napustiti svoje domove i otići u druge krajeve Austro-Ugarske Monarhije. Međutim, u uvodnim napomenama Paronić ističe kako je nastojala izložiti „potresnu sudbinu istarskih »evakuiraca« s posebnim osvrtom na Barbance i Proštinare“. Dakle, knjiga se većim dijelom bavi općim (ne)prilikama (svih) evakuiranih Istrana, dok se manjim, ali ipak znatnim dijelom pozornost posvećuje mještanima Barbanštine i Proštine. U „Uvodnim napomenama“ (7-8) autorica je dala kraći uvod u temu, ali nije smatrala potrebnim pružiti i kraći osvrt na dosadašnje rezultate hrvatske, slovenske i talijanske historiografije o pitanju evakuacije civila južne Istre u Velikom ratu, ni kontekstualizirati problematiku napomenom kako nije samo nad Istranima provedena ta nepopularna i traumatična mjera. Nakon uvoda uslijedile su „Riječi zahvale“ (9-10), „Predgovor“ (11-12) Slavena Bertoše, a potom i izvod „Iz recenzije“ Nevija Šetića (13-14). Potonja su dvojica istarskih povjesničara ujedno i recenzenti ovoga izdanja.

Prvo poglavlje, „Uloga novina u očuvanju nacionalne svijesti Istrana“ (15-18), svojevrsan je osvrt na korištene izvore, što se moglo jasnije naznačiti u njegovu naslovu koji je pomalo nes(p)retan – teško se, naime, može u jedini govoriti o nacionalnoj svijesti Istrana, s obzirom na multietničnost istarskoga poluotoka. U poglavlju nas autorica upoznaje s njemačkim dnevnim listom *Polaer Tagblatt* te posebice hrvatskim tjednikom *Naša sloga* i dnevnikom *Hrvatski list*, čiji su prilozi poslužili kao glavni izvor pri pisanju ovoga djela. Primjetno je da nije korišten ni spomenut istarski talijanski tisak, prije svega *Il Gazzettino di Pola* (izlazio 6. X. 1915. – 31. XII. 1918.). Veću se pozornost moglo dati i opisu korištene arhivske građe, one Arhiva župnoga ureda Barban i Arhiva župnoga ureda Krnica. Ti su primarni i vrijedni izvori svakako *forte* ove knjige, što je trebalo posebno naznačiti.

Drugo je poglavlje Paronić nasloвила „Zakoni i uredbе – regulacija prava južnoistarskoga stanovništva“ (19-23). Kroz pregled važnijih zakona i uredbi, poput Zakona o ratnome stanju koji je stupio na snagu 25. srpnja 1914., čitatelj se upoznaje s važnijim odlukama na državnoj razini koje su regulirale niz pitanja od mobilizacije, novčanih potpora obiteljima unovačenih osoba, količine namirnica za pojedine administrativne cjeline i dr. Time se dao uvod u pravni okvir na koji se naslanja sljedeće poglavlje „Uzroci, pripreme i počeci iseljavanja“ (24-32). Prvi je svjetski rat počeo s neutralnošću Kraljevine Italije, ali je već sljedeće godine talijanska vlada nakon tajnih pregovora s objema zaraćenim stranama odlučila stati na stranu Antante, naravno uz teritorijalne kompenzacije (Londonski ugovor), kojima je, između ostaloga, nakon rata imala dobiti i Istru. I prije službene objave rata Italije Austro-Ugarskoj (23. svibnja 1915.) donešena je 17. svibnja naredba o napuštanju Pule i okolice, a naredne su noći poslanici vojnih i civilnih vlasti iz Pule obavijestili stanovništvo pulskoga kotara južno od crte Barbariga – Vodnjan – Valtura o uvjetima evakuacije: domove su morali napustiti svi izuzev državnih činovnika i namještenika, radnika Arsenala, Vodovoda i zaposlenika na vojnim radovima. Šest dana kasnije objavljen je proglas koji je evakuaciju propisivao i za katastarske općine Rovinj, Bale, Čabrunići, Juršići, Orbanići, Filipana, Marčana, Rakalj, Savičenta, Kanfanar, Krnica, Rovinjsko Selo, Barban, Kavran i Mutvoran. Istrani su u teretnim vagonima putovali kroz Divaču, Ljubljanu i Maribor prema prihvatnom logoru Wagnera nedaleko od Leibnitsa u Štajerskoj, gdje su se potom razvrstavali prema nacionalnoj pripadnosti na Talijane

i „sumnjive državljane“ te na Slavene i prema tome odvozili prema novim odredištima.

Sljedeća se četiri poglavlja (30-72) odnose na životne prilike istarskih evakuiraca, a podijeljena su prema područjima u kojima su bili smješteni: u Ugarskoj, (Gornjoj i Donjoj) Austriji (te Štajerskoj), Moravskoj i Češkoj. Najveći je dio istarskih evakuiraca bio razmješten u prihvatnom logoru Wagna, gdje su bili smješteni raseljenici talijanske narodnosti s Puljštine, Vodnjanštine i Rovinjštine. Niski životni uvjeti, slaba higijena, oskudna prehrana i oštra klima ogledali su se u visokoj smrtnosti od plućnih i zaraznih bolesti, što se posebice osjetilo tijekom jeseni i zime 1915./1916., kada je dnevno umiralo i po 150 do 200 osoba. Poseban je osvrt dan i na veoma tešku situaciju i visok mortalitet u logoru Gmünd u Donjoj Austriji, blizu češke granice, kamo su istarski raseljenici počeli pristizati u kolovozu 1915., da bi u rujnu iste godine u njemu boravilo oko 13 tisuća Istrana iz svih krajeva Istre pa tako i s Barbanštine i Proštine.

Ipak, najzanimljivije se poglavlje, koje donosi dosad nepoznate podatke, odnosi na prilike barbanskih i proštinskih evakuiraca koji su bili smješteni u manjim naseljima u Moravskoj, o čemu nas autorica upoznaje kroz niz primjera. O sudbinama proštinskih raseljenika u kotaru Moravská Třebová jasno nam svjedoče rodni, krsni i smrtni listovi, koji se čuvaju u župnome arhivu u Krnici, a koje je autorica detaljno analizirala. Navode se tako, uz preslike originalnih dokumenata, pojedinačni slučajevi rođenja i krštenja djece koja su se zbila po dolasku u nove krajeve, ali i smrti osoba rodnom iz proštinskih sela Peruški, Mali Vareški, Šegotíci, kao i onih rođenih i u najmlađoj dobi umrlih u tuđini. Kao uzroci smrti navodili su se upala pluća, tuberkuloza, meningitis i dr. Pozivajući se na podatke Hermana Buršića, autorica piše kako je iz Krnice i okolnih naselja Proštine u Moravskoj tijekom 1915. umrlo četiri osobe, naredne godine njih desetero, a 1917. jedanaestero.

Proštinari su se odmah po evakuaciji privremeno nastanili i u češkom mjestu Jevíčko, a sljedeće, 1916., godine pridružilo im se više od 2000 istarskih raseljenika koji su bili otpremljeni iz logora u Gmündu u razna odredišta u Češkoj. Koliko je Proština, a koliko Barbanaca bilo među njima, kako u Češkoj tako i drugim krajevima gdje su bili raseljeni tijekom rata, Paronić iz korištenih/dostupnih izvora nije bila u mogućnosti posve rekonstruirati, a posebice se to odnosi na stanovnike Barbanštine.

U osmom poglavlju, „Briga državnih vlasti za »evakuirce«“ (73-77), opisuju se državne mjere koje su imale donekle olakšati život istarskim raseljenicima u stranim krajevima. Tako je u srpnju 1915. u Beču osnovan Pomoćni odbor za bjegunce s juga pod pokroviteljstvom nadvojvotkinje Marije Josipe, a u Puli se za evakuirce s područja pulskoga kotara brinuo Ratni pripomoćni odbor, koji je posredovanjem kod Ministarstva unutarnjih poslova uspijevao pridonijeti poboljšanju životnih prilika Istrana u Ugarskoj, posebice vezano za smještaj, hranu i novčane potpore. Novi, važan čin u tom kontekstu dogodio se 7. srpnja 1917., kada je austrijski parlament donio Zakon o zaštiti ratnih bjegunaca, a uredbe o pravima evakuiraca potvrđene su istoimenim zakonom od 31. prosinca iste godine. Time je određeno da su morali ili biti primani u logore ili im se plaćalo 90 helera dnevne potpore. Za putovanje ili preseljenje raseljenici su morali dobiti dopuštenje kotarskoga poglavarstva, o čemu autorica detaljno piše o modalitetima koji su bili prisutni u takvim molbama. U prikupljanje pomoći za raseljenike uključili su se i istaknuti istarski pojedinci te tiskani mediji, o čemu saznajemo u sljedećem poglavlju „Prikupljanje pomoći – intervencije istaknutih političkih prvaka i svećenika“ (78-88). U objavljivanju dopisa i prikupljanju materijalne pomoći sudjelovalo je uredništvo *Hrvatskoga lista*, potom i *Polaer Tagblatta*, pozivanjem čitatelja da daruju novčane priloge. Zahvaljujući objavljenim dopisima raseljenika i hrvatski su se političari (nažalost, ne saznajemo kakva je situacija po tom pitanju kod istarskih Talijana), poput narodnoga zastupnika Ivana Cukona, ali i drugih političkih ličnosti i crkvenih dostojanstvenika (zastupnik Josip Stihović, porečko-pulski biskup Trifone Pederzoli, pulski prepozit Josip Wiesinger, svećenik Luka Kirac i dr.), upoznali s njihovim problemima pa se potom i osobno uvjerili u situaciju u prihvatnim logorima te se intenzivnije aktivirali i kod državnih vlasti i Središnjega odbora za bjegunce s juga apeliranjem na poboljšanje njihovih životnih uvjeta.

U posljednjem poglavlju, „Povratak južnoistarskih »evakuiraca« i posljedice evakuacije“ (89-100), Paronić daje pregled procesa povratka istarskih raseljenika, koji je započeo 6. veljače 1916., kada je Zapovjedništvo ratne luke Pula u dogovoru s Vrhovnim vojnim zapovjedništvom odredilo da se evakuirci iz općina Kanfanar, Savičenta i Barban te oni iz naselja Golaš, Krmed i Krnica mogu vratiti u svoja prebivališta, dok se ostali, izuzev Puljana, mogu premjestiti u sjevernu Istru, ali s napomenom da će time izgubiti pravo na državnu novčanu potporu. Krajem svibnja 1917.

dopuštenje za povratak dobili su i raseljenici iz Kavrana, Proštine, Marčane, Filipane i Roverije, dok su stanovnici Puljštine za to morali čekati početak 1918., a dio Puljana tek kraj te i početak sljedeće godine. Kako su Istrani proživljavali povratak u svoje domove, autorica je plastično opisala citiravši jednog povratnika koji je svoj iskaz dao *Hrvatskom listu* sredinom veljače 1918.: „Svaki bjegunac nosio je za vrijeme cijelog svog tumananja u tuđini u svom srcu uvijek sliku na domaći kraj. (...) A sad eto dolazi i vraća se nakon duga stradanja, ali selo više nije ono, i kuća je njegova sada tuđa neka kuća. Sve se promijenilo. Kuće ostadoše prazne, goli zidovi (...), Razrovana je kuća i dvorište i polje i vinograd. Tužna slika. Koliko će mara i požrtvornosti trebati, koliko napinjanja, rada, građenja, dok se sve obnovi.“

Zaključno, knjigu Samante Paronić *Logori smrti. Potresna stvarnost barbarskih i proštinskih „evakuiraca“ (1914. – 1918.)* možemo ocijeniti kao vrijedan i važan znanstveni prinos temi evakuacije civila južne Istre u Prvom svjetskom ratu. Iako se veći dio knjige odnosi na događaje, zakone i uredbe koji se tiču čitave (južne) Istre i raseljenih Istrana, o čemu autorica piše konzultirajući napise iz *Hrvatskoga lista* koji su dosad već bili objelodanjeni u drugim, sličnim historiografskih ostvarenjima, korištene Matične knjige umrlih, rođenih i krštenih pružaju nam sasvim nove i nepoznate podatke o povijesti Barbanštine i posebice Proštine. Međutim, ostaje dojam da bi se uz korištenje opsežnijom arhivskom građom, periodikom i literaturom otvorila mogućnost za objavu drugoga, dopunjenoga izdanja.

Milan Radošević

Marina Rossi, 1914 – il suicidio d'Europa, vol. 5: Gli italiani al Fronte Russo. Una storia rimossa, Treviso: Editrice Storica, 2014., 204 str.

Peti svezak u seriji sinteza objavljenih na talijanskom jeziku u Trevisu na stotu godišnjicu početka Prvoga svjetskog rata djelo je tršćanske povjesničarke Marine Rossi. Za ediciju zvučnoga naziva *1914. – samoubojstvo Europe* pripremila je sintezu svojih dotadašnjih istraživanja o sudjelovanju austro-ugarskih vojnika talijanske narodnosti iz krunske zemlje Austrijsko primorje na galicijskom bojištu protiv vojske ruskoga cara Nikole II. Romanova. Inače, profesorica je Rossi još 1997. objavila značajnu monografiju